
พลวัตของประชาสังคมไทยภายใต้
การปกครองระบอบประชาธิปไตย
สู่เผด็จการอำนาจนิยม

Dynamics of Thai Civil Society:
From Democratic to Authoritarian
Regime

พลวัตของประชาสังคมไทยภายใต้
การปกครองระบอบประชาธิปไตย
สู่เผด็จการอำนาจนิยม

Dynamics of Thai Civil Society:
From Democratic to Authoritarian Regime

ชมพูนุท เฉลียวบุญ¹

สถาบันสิทธิมนุษยชนและสันติศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล

Chompunute Chalieobun

Institute of Human Rights and Peace studies

บทคัดย่อ

ในสังคมการเมืองประชาธิปไตยรัฐมีหน้าที่ในการดูแล ปกป้อง และ
คุ้มครองประชาชนตามอำนาจทางกฎหมายก็จริงอยู่ ทว่าภายใต้กรอบคิดทฤษฎี
เสรีนิยมแบบคลาสสิก (Classic) กลุ่มประชาสังคมกลับมีบทบาทสำคัญ กล่าวคือ
ในด้านหนึ่งกลุ่มเป็นประชาสังคมเป็นผู้หนุนเสริมเติมเต็มส่วนที่รัฐบกพร่องหรือไม่
สามารถให้ความคุ้มครองดูแลประชาชนได้ และในอีกด้านหนึ่งเป็นผู้มีบทบาทใน

¹ นักศึกษาปริญญาโท สถาบันสิทธิมนุษยชนและสันติศึกษา

E-mail: c.chalieobun@gmail.com

การตรวจสอบการทำงาน และเสนอข้อเรียกร้องต่อรัฐเพื่อประโยชน์ของประชาชน
ดังนั้นประชาสังคมจึงมีฐานะเป็นเสมือนบุคคลที่สามซึ่งมีบทบาทเป็นตัวกลาง
ระหว่างรัฐและประชาชน อย่างไรก็ตาม สำหรับประเทศไทยภายใต้การปกครอง
แบบเผด็จการอำนาจนิยม ภาคประชาสังคมต้องเผชิญกับข้อท้าทายและการถูก
คุกคามจากรัฐ โดยเฉพาะกลุ่มที่มีบทบาทในการติดตามและตรวจสอบ เนื่องจาก
รัฐที่ปกครองโดยระบอบอำนาจนิยมมักลดพื้นที่และบทบาทของภาคประชา
สังคมลง และเพิ่มการควบคุมโดยรัฐอย่างเบ็ดเสร็จ ส่งผลให้ภาคประชาสังคม
จำเป็นต้องมีการปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์และท่าทีในการทำหน้าที่พร้อมๆ กับการ
คำนึงถึงผลประโยชน์ของสาธารณะเป็นหลัก บทความนี้นำเสนอการศึกษาแนวคิด
ประชาสังคมภายใต้การปกครองระบอบประชาธิปไตย รวมทั้งโอกาสและข้อ
ท้าทายของการเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคมของกลุ่มที่มีบทบาทในการ
ติดตาม และตรวจสอบการทำงานของภาครัฐภายใต้รัฐบาลเผด็จการทหาร

คำสำคัญ: ประชาสังคม ประชาธิปไตย เสรีนิยม อำนาจนิยม

Abstract

Under a democratic regime, the government has legal duties to provide, protect and fulfill its citizens' rights. At the same time, civil society, based on classical liberal theory, play important roles between the state and its citizens. On the one hand, the civil society has a role to bridge the gaps in state's provisions, particularly in the areas where the government may not have the capacity to reach. On the other hand, some civil society groups play the role of monitoring the state and demand the state's support for public interest.

In this role, civil society tends to confront with the government. As Thailand is currently under an authoritarian regime, the military government has put a greater control over the space and roles of the civil society. Limitation of rights and the deprivation of freedom of expression requires that civil society groups, especially those which play a monitoring role, adapt their perspectives and strategies in order to continue to work on public interest. This article examines the role of civil society under the democratic atmosphere and the challenges and methods used by civil society under this current repressive regime.

Keywords: Civil society, Democracy, Liberalism, Authoritarianism

บทนำ

“ประชาสังคม” เป็นภาคส่วนทางสังคมที่มีความสำคัญในการปกครองระบอบประชาธิปไตย ในทฤษฎีแนวคิดเสรีนิยมแบบคลาสสิก มองว่ารัฐควรมีขนาดเล็ก มีอำนาจและบทบาทจำกัดอยู่ในขอบเขตของการปกครองด้วยอำนาจทางกฎหมายและรักษาระเบียบแบบแผนการปกครองเชิงโครงสร้างโดยไม่ก้าวล่วงกิจกรรมของประชาชน เพื่อให้ประชาชนมีอิสระและเสรีภาพในการดำเนินชีวิต รวมถึงการกำหนดกลไกทางการตลาด ดังนั้นในสถานการณ์ที่เสรีนิยมข้อจำกัดหรือข้อบกพร่องของภาครัฐ จึงควรมีกู่ทางสังคมในฐานะบุคคลที่สามเข้ามาอยู่กึ่งกลางระหว่างรัฐและประชาชน โดยมีบทบาทในการหนุนเสริม ถ่วงดุล หรือเสนอข้อเรียกร้องต่อรัฐ เพื่อประโยชน์ของสาธารณะหรือประชาชนเป็นที่ตั้ง โดยใช้ภาคประชาสังคมซึ่งถือเป็นพื้นที่อิสระสำหรับปัจเจกในการรวมตัวเพื่อ

เรียกร้องต่อรัฐ ในขณะที่รัฐนั้นมีอำนาจในการปกครองและกำหนดกฎหมายต่าง ๆ เพื่อรักษาระเบียบแบบแผน รวมทั้งหน้าที่ในการรักษาอำนาจอธิปไตยของประชาชน และปกป้อง คุ่มครอง และอำนวยความสะดวกให้ประชาชนเข้าถึงสิทธิของพลเมือง (Scalet and Schmidt, 2002, pp. 26 - 27)

ในประเทศไทย คำว่า “ประชาสังคม” เป็นเหมือนชุดคำในเชิงวิชาการที่ใช้กันในวงจำกัด โดยหลายคนไม่ได้ตระหนักถึงที่มาหรือความสำคัญของบทบาทและหน้าที่ของประชาสังคม จนอาจคิดว่าเป็นเพียงกลุ่มองค์กรที่ทำงานด้านประเด็นทางสังคมและมักถูกมองว่าเป็นองค์กรที่ต้องอยู่ตรงข้ามกับรัฐ ขณะที่คนทั่วไปอาจรู้จักภาคประชาสังคมในภาพของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่เป็นการรวมตัวเรียกร้องจากรัฐ ทั้งนี้เนื่องจากการเคลื่อนไหวของประชาสังคมที่ถูกพูดถึงในหน้าสื่อไทย มักเป็นการเรียกร้องต่อต้านการดำเนินงานหรือโครงการพัฒนาของภาครัฐโดยการประท้วง การชุมนุม หรือปฏิบัติการทางสังคมในรูปแบบอื่นๆ ของทั้งกลุ่มชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาหรือนโยบายของภาครัฐ และกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชน หรือ NGOs ที่เข้าไปชี้แนะหรือสนับสนุนการรวมตัวของชาวบ้านในการต่อสู้เรียกร้อง กลยุทธ์ที่นิยมใช้คือการรวบรวมมวลชนจำนวนมากเพื่อการเดินขบวน ชุมนุม แต่หลายครั้งการเคลื่อนไหวเหล่านี้ก็ได้นำไปสู่การปะทะระหว่างผู้ชุมนุมและเจ้าหน้าที่รัฐ จนขบวนการเคลื่อนไหวของประชาสังคมถูกมองว่าเป็นการเรียกร้องของกลุ่มคนที่ไม่มีความรู้ และมักใช้ความรุนแรงในการต่อต้านคัดค้านรัฐบาล หรือเรียกว่าสังคมอนารยะ (uncivil society) (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, มปป.) นอกจากนี้การแย่งชิงอำนาจทางการเมืองของสองขั้วอำนาจในช่วงกว่า 10 ปีที่ผ่านมาจนมาสู่ยุคการปกครองโดยระบบเผด็จการอำนาจนิยมโดยมีกลุ่มองค์กรภาคประชาสังคมบางกลุ่มเข้าไปเกี่ยวข้องด้วยก็ทำให้ภาพลักษณ์ของภาคประชาสังคมได้รับผลกระทบเช่นกัน

อย่างไรก็ตาม ขบวนการเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคมมีบทบาทสำคัญในการสร้างประชาธิปไตยและสังคมที่เป็นธรรม โดยเฉพาะในบริบทสังคมที่อยู่ในภาวะหัวเลี้ยวหัวต่อเช่นสังคมไทยภายใต้การปกครองระบอบเผด็จการโดยคณะรัฐประหารของไทยนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2557 เป็นต้นมา ที่การจำกัดละเมิดสิทธิและเสรีภาพของประชาชนเกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก เป็นต้นการจำกัดสิทธิเสรีภาพทางการเมือง สภาพการณ์ดังกล่าว ยิ่งเรียกร้องให้ภาคประชาสังคมต้องมีบทบาทในการเคลื่อนไหวเพื่อปกป้องสิทธิมนุษยชน เรียกร้องความเป็นธรรม ตลอดจนสืบค้นหาหลักฐาน ข้อมูล ข้อเท็จจริงต่างๆ ที่อาจถูกปิดบังหรือบิดเบือนโดยรัฐมาตีแผ่ให้สังคมได้รับทราบ ทว่าภายใต้การปกครองที่ไม่เป็นประชาธิปไตย สิทธิเสรีภาพในการขับเคลื่อนงานของภาคประชาสังคมเป็นไปได้ยากอันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการใช้อำนาจทางกฎหมายที่ไม่เป็นธรรมของรัฐบาลของคณะรัฐประหารมากขึ้น จำเป็นที่กลุ่มประชาสังคมต่างๆ ต้องปรับเปลี่ยนท่าที ยุทธศาสตร์ วิธีการในการเคลื่อนไหวเรียกร้องและแย่งชิงพื้นที่บนหน้าสื่อเพื่อให้ประชาชนได้รับรู้ข้อมูลข้อเท็จจริงในวงกว้างมากที่สุด ข้อท้าทายของภาคประชาสังคมไทยภายใต้บริบททางการเมืองเช่นนี้จึงอยู่ที่การปรับยุทธศาสตร์และวิธีการในการต่อสู้และรับมือกับการใช้อำนาจอันไม่ชอบธรรมของรัฐ

ในงานชิ้นนี้ผู้เขียนมีความตั้งใจที่จะนำเสนอ 1) แนวคิดและความเป็นมาของประชาสังคม ทั้งในส่วนที่เป็นพัฒนาการในตะวันตกซึ่งอิงอยู่กับแนวคิดเสรีนิยม ซึ่งประชาชนจะต้องมีเสรีภาพในการรวมตัวบนพื้นฐานความสมัครใจ และเป็นกลุ่มตัวแทนที่อยู่ระหว่างรัฐและประชาชนในการเรียกร้องเพื่อประโยชน์ของกลุ่มหรือของสาธารณะ และแนวคิดประชาสังคมในประเทศไทย เพื่อให้เห็นมุมมองและบทบาทของประชาสังคมแบบต่าง ๆ 2) ประชาสังคมภายใต้การปกครองระบอบเผด็จการทหารในประเทศไทยโดยแนวคิดของประชาสังคมในสภาวะการปกครองแบบอำนาจนิยมอาจต้องมีการนิยามที่ต่างไปจากการปกครอง

ในระบอบประชาธิปไตย ซึ่งในส่วนนี้ ผู้เขียนจะชี้ให้เห็นการปรับตัวด้านการจำกัดสิทธิเสรีภาพในการแสดงออก การข่มขู่ คุกคามขบวนการภาคประชาสังคมโดยรัฐ ได้นำไปสู่การเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคมในยุคสมัยใหม่ภายใต้การปกครองของรัฐบาลทหารที่เปลี่ยนรูปแบบจากการเคลื่อนไหวเรียกร้องของกลุ่มมวลชนบนท้องถนน และมักจบด้วยการใช้ความรุนแรงโดยภาครัฐและการสูญเสียชีวิต และทรัพย์สินมาเป็นการเคลื่อนไหวแบบอื่น ไม่ว่าจะเป็นการเผยแพร่ข้อมูล การใช้สัญลักษณ์และการใช้กิจกรรมทางสังคม รวมทั้งพิจารณาโอกาสและข้อท้าทายของการปรับตัวด้านยุทธศาสตร์และบทบาทของภาคประชาสังคมภายใต้ระบอบเผด็จการทหารที่มีการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนมักถูกจำกัดไว้เพียงการเลือกตั้งและประชาชนมิได้มีอำนาจในอธิปไตยอย่างแท้จริง

แนวคิดและความเป็นมาของประชาสังคม

แนวคิดประชาสังคมในตะวันตก

ประชาสังคมเป็นแนวคิดที่ไม่สามารถกำหนดขอบเขตการนิยามที่ชัดเจนนัก หากแต่อาจพิจารณาจากองค์ประกอบหลักของประชาสังคมได้ดังนี้ คือ เป็นการรวมกลุ่มของประชาชนด้วยความสมัครใจ เป็นอิสระจากรัฐ และมีใช้การรวมกลุ่มของครอบครัวเพื่อเป้าประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่งหรือเรียกร้องเพื่อประโยชน์สาธารณะหรือประโยชน์ของกลุ่มเท่านั้น นอกจากนี้อาจพิจารณาจากการทำหน้าที่ของประชาสังคมที่มีจุดมุ่งหมายในการทำหน้าที่ชดเชยข้อบกพร่องหรือลดช่องโหว่ของรัฐ

เหล่านักคิดเสรีนิยมตะวันตกมองว่า ประชาสังคมเป็นตัวกลางระหว่างภาครัฐและภาคธุรกิจ โดยองค์ประกอบพื้นฐานของประชาสังคมในตะวันตก มีความหลากหลายตั้งแต่การรวมตัวของกลุ่มทางศาสนา เชื้อชาติ หรือการรวมตัว

ของปัจเจกอย่างสมัครใจ โดยมีเป้าหมายร่วมในเชิงแนวคิดทางการเมือง กลุ่มอาชีพ กิจกรรมทางสังคม หรือเพื่อการเรียกร้องทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม (Post & Rosenblum, 2002, p. 3) การมีกลุ่มประชาสังคมถือว่ามี ความจำเป็นต่อระบบการปกครองระบอบประชาธิปไตย เนื่องจากแนวคิดเสรีนิยม ต้องการจำกัดขนาดและอำนาจของรัฐ ให้มีเพียงหน้าที่ในการดูแล ปกป้อง คຸ້ມครองในส่วนกฎหมาย ความเป็นธรรม สวัสดิการ และปกป้องคຸ້ມครองสิทธิ ของประชาชน โดยประชาชนจะต้องมีหน้าที่ในการมีส่วนร่วมกับกิจกรรมของ รัฐด้วยความรับผิดชอบอย่างแข็งขันในฐานะพลเมืองของรัฐ ทั้งนี้ทั้งรัฐบาลและ ภาคประชาสังคมควรมีการถ่วงสมดุลซึ่งกันและกัน เพราะหากรัฐมีความแข็งตัว มากเกินไป จะทำให้การเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคมถูกจำกัดหรือถดถอย แต่ในขณะเดียวกัน หากการเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคมมีความแข็งขึ้น เกินขอบเขต จะทำให้ภาครัฐเสียอำนาจในการปกครองและควบคุมดูแลความ สงบของสังคม (อ้างแล้ว, p. 11) ดังนั้น จึงมีข้อเสนอว่าอำนาจของรัฐและภาค ประชาสังคมจึงควรมีการแบ่งเส้นขอบเขตที่ชัดเจน² เนื่องจากรัฐควรมีอำนาจและ ความรับผิดชอบในขอบเขตที่จำกัด และสามารถตรวจสอบได้ เพื่อให้รัฐทำหน้าที่ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ โปร่งใส สามารถตอบสนองความต้องการของประชาชน ได้อย่างเต็มที่ และเป็นการเปิดพื้นที่ให้มีการร่วมมือจากภาคพลเมืองในกิจกรรม ของรัฐ (Scalet & Schmitz, 2002, pp. 32-33)

² ในยุคปัจจุบัน ขอบเขตระหว่างรัฐ ประชาสังคม และภาคธุรกิจเริ่มการทับซ้อนกัน และ ไม่สามารถแบ่งขอบเขตได้ชัดเจนเหมือนในยุคแรก เนื่องจากปัจจุบัน ทั้งรัฐและภาคธุรกิจ ได้มีการแทรกแซงหรือใช้ภาคประชาสังคมในการเคลื่อนไหวเพื่อประโยชน์ของตนเอง อีกทั้งประชาสังคมในยุคปัจจุบันก็เริ่มปรับตัวเข้าหาภาคธุรกิจ เช่น การทำธุรกิจเพื่อสังคม

กล่าวอย่างสรุป การมีภาคประชาสังคมที่มีคุณภาพและเป็นอิสระจากการแทรกแซงโดยรัฐ เป็นภาพสะท้อนประสิทธิภาพและคุณภาพของภาครัฐในการเคารพความเท่าเทียมและสิทธิของประชาชน รวมไปถึงธรรมาภิบาลในการบริหารประเทศของรัฐนั้น ๆ ที่มีใช้เพียงการควบคุมอำนาจเบ็ดเสร็จและกดดันประชาชนจนไม่สามารถมีปากเสียงในการเรียกร้องหรือนำเสนอปัญหาจากระดับล่างของสังคม

หากมองในมุมมองของแนวคิดเสรีนิยมแบบสมภาคนิยม (liberal-egalitarianism) ซึ่งเป็นแนวคิดที่เน้นความเสมอภาคในการเข้าถึงทรัพยากรและความเท่าเทียม โดยรัฐพิจารณาว่าการก่อเกิดของภาคประชาสังคมจะต้องเริ่มจากประชาชนที่มีความรับผิดชอบต่อรัฐในลักษณะของความเป็นพลเมือง คือ รู้จักหน้าที่และบทบาทของตนเอง รวมทั้งรู้สึกถึงความเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตย ซึ่งทำให้ประชาสังคมในแนวคิดของสมภาคนิยมจำเป็นต้องมีรัฐที่มีบทบาทในการส่งเสริมสิทธิมนุษยชนในเชิงบวก และในขณะเดียวกันประชาชนก็จำเป็นต้องมีความรับผิดชอบในการใช้อำนาจของตนเองเพื่อสร้างความเท่าเทียมของสังคม

อย่างไรก็ดี ความเป็นพลเมืองอาจมิได้มีขอบเขตที่ชัดเจน ซึ่ง T.H. McLaughlin (อ้างถึงใน Kymlicka, 2002, p. 86) ได้แบ่งระดับความเป็นพลเมืองเป็น 2 แบบคือ ในระดับน้อยที่สุด ซึ่งมองว่าความเป็นพลเมืองมีบทบาทเพียงแค่การเคารพกฎหมายที่รัฐได้กำหนด โดยที่ไม่ต้องมีการมีส่วนร่วมในการใช้สิทธิทางการเมือง และในระดับมากที่สุดคือ พลเมืองตามแนวคิดระบอบประชาธิปไตยที่ต้องการแสดงให้เห็นว่า ประชาธิปไตยที่แท้จริงจะต้องมีความเป็นธรรมทางการเมือง และการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนโดยกว้างที่สุด ซึ่งในการสร้างคุณธรรมทางการเมืองนั้น ประชาชนจะต้องมีหน้าที่ในการมีส่วนร่วมเพื่อตรวจสอบและเรียกร้องความเท่าเทียมทางด้านเศรษฐกิจและลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม เพื่อให้ผู้ที่ด้อยโอกาสทางสังคม เช่น ชนกลุ่มน้อย ผู้พิการ ผู้หญิง หรือคนยากไร้ ได้มีส่วนร่วมทางการเมืองอย่างเท่าเทียม ซึ่งในความเป็นจริง ความเท่าเทียม

ทางสังคมอาจเป็นเพียงนามธรรมที่รัฐไม่สามารถทำให้เกิดขึ้นได้จริง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรัฐที่ใช้การปกครองแบบอำนาจนิยม เนื่องจากรัฐมักมีการจำกัดบทบาทและอำนาจของประชาชนจนไม่สามารถใช้สิทธิความเป็นพลเมืองของตนได้อย่างเต็มที่ ทำให้การเรียกร้องความเท่าเทียมจากรัฐนั้นแทบจะเป็นไปอย่างยากลำบาก

ยิ่งกว่านั้น ในมิติของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและภาคประชาสังคมและสิ่งที่ภาคประชาสังคมจะต้องได้รับจากรัฐนั้น Kymlicka (2002, pp. 93-94) ได้เสนอจากมุมมองของแนวคิดเสรีนิยมแบบสมภาคนิยมว่า รัฐจะต้องมีกรอบทางกฎหมายที่อนุญาตให้ปัจเจกสามารถรวมตัวกัน โดยมีใช้แค่เสรีภาพในการแสดงออกหรือในการรวมกลุ่ม แต่จะต้องรวมไปถึงสิทธิในการรวมตัวอย่างเป็นทางการ สิทธิในการถือครองหรือเช่าที่ดิน การเรียกเก็บรายได้ และการจ่ายภาษี เป็นต้น เพื่อให้ประชาชนทุกกลุ่มสามารถเข้าถึงทรัพยากรและได้รับการแบ่งปันทรัพยากรอย่างเท่าเทียม โดยไม่มีกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งถูกกีดกันจากสิทธิเหล่านี้ ซึ่ง Jurgen Habermas (อ้างถึงใน Baynes, 2002, pp. 126-129) ได้เสนอแนวคิดการปกครองระบอบประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม³ ที่ภาคประชาสังคมและ

³ ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมของ Habermas เป็นการผสมแนวคิดเสรีนิยมและชุมชนนิยม (Communitarian) เพื่อหลีกเลี่ยงจุดอ่อนของแต่ละแนวคิด โดยเชื่อว่าแนวคิดชุมชนนิยมที่เน้นการถกเถียงและเปลี่ยนแปลงอย่างเท่าเทียม แต่เนื่องจากการเมืองคือการต่อรองในเชิงวาทกรรมและอำนาจ จึงอาจสร้างข้อจำกัดให้กับแนวคิดชุมชนนิยม ทำให้การรวมตัวของปัจเจกสู่พื้นที่สาธารณะ นำไปสู่แนวคิดอาณาบริเวณสาธารณะ (public sphere) ที่มีการแยกการเรียกกลุ่มที่รวมตัวในภาคประชาสังคมว่า weak publics โดยมีหน้าที่ในการระบุและหยิบยกประเด็นปัญหาทางสังคมเพื่อให้สถาบันทางการเมืองที่มีการจัดตั้งอย่างเป็นทางการหรือภาครัฐ ที่เรียกว่า strong publics ดูแลในเชิงโครงสร้างทางกฎหมาย ซึ่งถือเป็นวิธีในการแบ่งความรับผิดชอบและกันไม่ให้อำนาจถูกครอบงำโดยภาครัฐ และมีการกระจายอำนาจสู่ประชาสังคม

รัฐจะต้องมีการพึ่งพิงกัน เนื่องจากการมีประชาธิปไตยที่มีคุณภาพและมีส่วนร่วมของประชาชน ภาคประชาสังคมก็จะต้องมีบทบาทในการมีส่วนร่วมอย่างจริงจัง

การให้คำนิยามประชาสังคมแบบต่างๆ ข้างต้นนั้น แสดงให้เห็นขอบเขตของการรวมตัวของประชาสังคมที่เหมือนกันอย่างหนึ่งคือ จะต้องเป็นกลุ่มที่มีการรวมตัวกันบนพื้นฐานของความสมัครใจและมีใช้การรวมตัวภายในกลุ่มครอบครัว หรือพื้นที่ส่วนตัว อย่างไรก็ตาม ในมุมมองของแนวคิดสตรีนิยมนั้น ได้มีการให้คำจำกัดความที่ต่างออกไปจากแนวคิดอื่นซึ่งนักสตรีนิยมค่อนข้างมีแนวคิดเชิงวิพากษ์ต่อการแยกพื้นที่สาธารณะและพื้นที่ส่วนตัว (public and private sphere) ออกจากกันอย่างสิ้นเชิง กล่าวคือ นักทฤษฎีสายสตรีนิยมมักจะมีการเรียกร้องสิทธิมนุษยชนในบริบทของพื้นที่ส่วนตัว เนื่องจากสตรีมักถูกละเมิดหรือเป็นเหยื่อจากความรุนแรงทั้งทางวัฒนธรรม ทางตรง และทางอ้อมในขอบเขตพื้นที่ส่วนตัว ในการเรียกร้องสิทธิสตรีในทุกยุค มักมีเหตุมาจากการที่สตรีถูกจำกัดขอบเขตสิทธิเสรีภาพ แม้กระทั่งในพื้นที่ของครอบครัว ทั้งในเรื่องการต้องรับภาระดูแลภายในครอบครัว ซึ่งถือเป็นงานที่ไม่มีค่าตอบแทน ถูกจำกัดในด้านการศึกษา และการงานนอกบ้าน ทำให้นักสตรีนิยมจำต้องเรียกร้องความเป็นธรรมจากรัฐในเรื่องของพื้นที่ส่วนตัว ดังนั้น การรวมกลุ่มประชาสังคมของกลุ่มสตรีนิยมจึงเป็นการเรียกร้องเกี่ยวกับสิทธิในขอบเขตพื้นที่ส่วนตัว เช่น การเรียกร้องสิทธิในการเลือกคู่ครอง สิทธิในการได้รับการคุ้มครองทางกฎหมายอย่างเท่าเทียม การได้รับการปกป้องจากการถูกล่วงละเมิดทางเพศ ความรุนแรงในครอบครัว สิทธิในการเลี้ยงดูบุตร เป็นต้น ควบคู่ไปกับประเด็นพื้นที่สาธารณะ เช่น สิทธิในการเลือกตั้ง ความเท่าเทียมในการจ้างงานและรายได้ ดังนั้น สำหรับแนวคิดสตรีนิยม การเคลื่อนไหวประชาสังคมที่เป็นการรวมกลุ่มบนพื้นฐานอาสาสมัครจึงมีความสำคัญน้อยกว่าการนำประเด็นเกี่ยวกับเรื่องส่วนตัวมาเป็นข้อเรียกร้องทางการเมือง (Rosenblum, 2002, p. 152) เพื่อให้สตรีได้รับการ

คุ้มครองทางกฎหมายจากสังคมนับว่าเป็นใหญ่ และเพื่อให้สิทธิต่างๆ ของสตรีที่มักถูกละเมิดหรือมักไม่ค่อยได้รับการพูดถึงได้ถูกหยิบยกมาถกเถียงและแก้ไข ทั้งนี้ การเรียกร้องของกลุ่มสตรีนิยมมิได้เป็นการเรียกร้องเพื่อกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง แต่เพื่อคุ้มครองสิทธิของสตรีในสังคมอย่างเท่าเทียม

ประชาสังคมในสังคมไทย

ในบริบทของไทยคำว่าประชาสังคมที่หมายถึง “ส่วนรวมที่ไม่ใช่รัฐ” เป็นการพยายามให้ความหมายที่ครอบคลุมการอธิบายถึงกลุ่มองค์กรการรวมตัวของปัจเจกชนในฐานะการเป็นเครื่องมือหนึ่งในการต่อต้านการครอบงำของรัฐและทำกิจกรรมร่วมกันเพื่อประโยชน์ของสาธารณะในการเคลื่อนไหวของประชาสังคม

การเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคมเกิดขึ้นเป็นเวลาหลายศตวรรษเพื่อจุดประสงค์ทั้งการต่อต้านอำนาจการปกครอง การกดขี่จากรัฐ และลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม เช่น การเคลื่อนไหวของกลุ่มกบฏผีบุญในภาคอีสาน ตั้งแต่สมัยการปกครองของรัชกาลที่ 5 ต่อเนื่องมาจนถึงการเคลื่อนไหวทางการเมืองของประชาชนในภาคอีสานในยุคปัจจุบัน⁴ จนมาถึงยุคสมัยการปกครองภายใต้ระบอบประชาธิปไตย ได้มีขบวนการภาคประชาสังคมเพื่อเรียกร้องสิทธิทางเศรษฐกิจและสังคม รวมทั้งการมีส่วนร่วมทางการเมือง โดยมากมีจุดเริ่มของปัญหาจากความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ ที่ทำให้กลุ่มคนที่เสียเปรียบเกิดการรวมตัวเพื่อเรียกร้องให้สามารถเข้าถึงสิทธิพื้นฐาน และนำไปสู่การเรียกร้องการมีส่วนร่วมทางการเมืองและประชาธิปไตย โดยในระยะแรกเริ่มเป็นการรวมตัวของกลุ่มผู้ที่มีความรู้และการศึกษา ที่ได้รับอิทธิพลจากแนวคิด

⁴ อ่านเพิ่มเติมใน คุยกับสมชัย ภัทรธนานันท์ : เข้าใจ ‘อีสาน’ จากประวัติศาสตร์กบฏผีบุญถึงเสื้อแดง, 13 พฤศจิกายน 2558, <http://prachatai.com/journal/2015/11/62419>

ทางฝั่งตะวันตกและเห็นว่าการปกครองในระบอบประชาธิปไตยจะสามารถแก้ไขปัญหาคือความเหลื่อมล้ำทางอำนาจ และความรุนแรงเชิงโครงสร้างของสังคมซึ่งจะทำให้ประชาชนมีอำนาจในอธิปไตยและสามารถเรียกร้องความเท่าเทียมและการปกป้องคุ้มครองสิทธิจากรัฐได้

ประกาศ ป็นตบแต่ง (ม.ป.ป.) ได้แบ่งประเภทของประชาสังคมในไทยเป็น 3 กลุ่มหลัก คือ 1) กลุ่มประชาสังคมแบบเสรีนิยมโดยถือจุดยืนระหว่างรัฐและกลุ่มทางธุรกิจมีจุดประสงค์หลักในการผลักดันนโยบายเพื่อกลุ่มผลประโยชน์ 2) กลุ่มประชาสังคมแบบชุมชนนิยมเน้นการสร้างคุณค่าให้กับความเป็นชุมชนโดยอิงแนวคิดการปกครองตนเองแบบสังคมนิยมอนาธิปไตยสร้างแนวคิดให้ชุมชนมีความสำคัญ และมีมุมมองว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมควรเริ่มจากฐานล่างของสังคม และ 3) ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมโดยส่วนมากเป็นการเรียกร้องทางการเมืองและประชาธิปไตย

ในส่วนของกลุ่มประชาสังคมในแบบที่หนึ่งนั้น ธีรยุทธ บุญมี (2547) ใช้การอธิบายอิงหลักแนวคิดประชาสังคมแบบเสรีนิยมตะวันตกว่าแนวคิดประชาสังคม ได้แก่ แนวคิดที่เน้นการคานอำนาจระหว่างรัฐกับสังคมนระหว่างรัฐกับกิจกรรมการรวมกลุ่มและการแสดงความคิดเห็นของสังคมนประชาสังคมจะต้องมีสมาชิกที่มีความกระตือรือร้นเอาการเอางานถกเถียงในประเด็นร่วมกันของสังคมนในสิ่งที่เป็นผลประโยชน์โดยรวมของสาธารณะหรือส่วนรวม⁵ ทั้งนี้ทั้งนั้นปัญหาหนึ่งของประชาสังคมในแนวคิดเสรีนิยมที่เน้นอิสระทางการตลาดและเสรีภาพของประชาชนคือ อาจทำให้เกิดการแข่งขันกันเองระหว่าง

⁵ ดูเพิ่มเติมใน พลเดช ปิ่นประทีป, การเคลื่อนไหวของประชาสังคมในโลกตะวันตก, สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 30 สิงหาคม 2559, <http://www.ldi.or.th/home/2016/08/30/การเคลื่อนไหวของประชาชน/>.

กลุ่มย่อยในภาคประชาสังคมแทนที่จะเป็นการต่อรองระหว่างกลุ่มภาคประชาสังคมและรัฐ แต่กระนั้นการถกเถียงกันเองระหว่างกลุ่มประชาสังคมอาจนำไปสู่ความคิดใหม่และ การแก้ไขปัญหาร่วมกัน (Scalet และ Schmitz, 2002, p. 44) ทั้งนี้ทั้งนั้น ผู้เขียนมีความเห็นว่ารัฐควรจะต้องสร้างพื้นที่หรืออำนาจให้เกิดการถกเถียงระหว่างกลุ่มประชาสังคมที่มีความคิดเห็นต่างกันเพื่อให้เกิดข้อตกลงจากภาคประชาสังคมก่อนที่จะนำไปสู่การเสนอข้อเรียกร้องด้านนโยบายต่อรัฐ

ประชาสังคมในรูปแบบที่สองคือ แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งเป็นแนวคิดที่ถูกนำเสนอโดยกลุ่มองค์กรนักพัฒนาเอกชนที่ทำงานร่วมกับภาคประชาสังคมในชุมชนชนบท ตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ. 2520 โดยฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2529) นักวิชาการที่มีชื่อเสียงในสายแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน และได้รับการอภิปรายในงานวิชาการขององค์กรพัฒนาเอกชนอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งองค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานด้านการพัฒนา ได้มีความเห็นร่วมกันในเรื่องการพึ่งตนเองของชุมชน การพัฒนาที่มาจากความต้องการและความสร้างสรรค์ของท้องถิ่น การมีส่วนร่วมและการพัฒนาในระดับจุลภาคและมุ่งความสนใจไปที่การพัฒนาในระดับหมู่บ้าน ซึ่งถือเป็นแนวคิดที่คัดค้านกับกระแสการพัฒนาของรัฐที่มีรูปแบบการสั่งการจากเบื้องบน ถึงแม้ว่าการใช้แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนจะมีข้อจำกัดและได้รับการวิพากษ์วิจารณ์อย่างมากในเรื่องมุมมองของการสร้างความเป็นท้องถิ่นในเชิงอุดมคติที่แตกต่างไปจากความเป็นจริง⁶ แต่กระนั้นแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนก็สามารถทำให้ชุมชนในพื้นที่ชนบทได้ก้าวอย่างออกมาจากการถูกครอบงำโดยรัฐหรืออำนาจท้องถิ่น โดยสมาชิกชุมชนสามารถมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเพื่อแก้ปัญหาท้องถิ่นด้วยตนเอง ถึงแม้ว่าจะได้รับการชี้แนะและการสนับสนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชนอยู่ก็ตาม แต่จากการเคลื่อนไหวมาเป็น

⁶ ดูเพิ่มเติมใน ธร ปีติฉล, แนวคิดเรื่องชุมชนนิยมกับการสร้างเสริมเสรีภาพ, มุลินธิสาธารณสุข แห่งชาติ, ไม่ระบุปี.

ระยะเวลาหลายทศวรรษ กลุ่มชาวบ้านก็ได้รับบทเรียนในการเคลื่อนไหวและมีความคิดในด้านการนำเสนอนโยบายและการเรียกร้องด้วยตนเอง โดยองค์กรประชาสังคมสามารถลดบทบาทตนเองมาเป็นเพียงผู้ให้คำแนะนำ หรือนำประเด็นปัญหาระดับนานาชาติมาเสนอให้เป็นบทเรียน หรือแม้กระทั่งแปลงบทบาทตัวเองมาทำงานด้านการเสริมสร้างศักยภาพให้กับกลุ่มเยาวชน ผู้หญิง หรือกลุ่มผู้ด้อยโอกาสอื่น ๆ และปรับเปลี่ยนประเด็นในการทำงานให้เหมาะสมกับสถานการณ์ของสังคมในปัจจุบัน

ในส่วนที่สาม คือ การเคลื่อนไหวภาคประชาสังคมของชนชั้นแรงงาน คนยากจนและกรรมกรที่การรวมตัวกันทั้งแบบเป็นทางการนั้น เป็นการรวมตัวเป็นกลุ่มองค์กรที่มีโครงสร้างอย่างชัดเจน เช่น สหภาพแรงงานสมัชชาหรือกลุ่มองค์กรภาคประชาสังคมและอย่างไม่เป็นทางการโดยใช้วิธีการรวมตัวกันโดยใช้คนจำนวนมากเพื่อเรียกร้องผ่านชุมนุมประท้วงการเดินขบวนหรือแม้กระทั่งการทำกิจกรรมอารยะขัดขืนในที่สาธารณะ

นอกจากนี้ยังมีการเคลื่อนไหวของภาคประชาชนที่นำโดยกลุ่มชนชั้นนำเช่น Somchai Phatharathananunth (2006, pp. 6-10) อาจารย์และนักวิชาการผู้ศึกษาเรื่องขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมและการต่อสู้ทางชนชั้นได้นำเสนอตัวอย่างการเคลื่อนไหวของชนชั้นนำไทยในแบบประชาสังคมของนายแพทย์ประเวศ วะสี ที่พยายามสนับสนุนการเคลื่อนไหวเพื่อประชาธิปไตยจากเบื้องบนหรือเป็นการเคลื่อนไหวของประชาสังคมโดยการนำของภาครัฐ

(State-led civil society) (Frolic อ้างใน Somchai, 2006, p. 6)⁷ โดยใช้วิธีการสร้างความร่วมมือกับรัฐและไม่เน้นวิธีการเคลื่อนไหวในลักษณะต่อต้านรัฐเหมือนการเคลื่อนไหวภาคประชาสังคมของกลุ่มชนชั้นแรงงาน

Somchai (อ้างแล้ว, pp. 16-17) ได้นำเสนอมุมมองด้านบทบาทของประชาสังคมในบริบทสังคมไทยว่า หากการเคลื่อนไหวของประชาสังคมของชนชั้นล่างมีการจัดการอย่างเข้มแข็ง จะสามารถสร้างคุณูปการให้กับสังคมได้ใน 5 ด้านหลัก ๆ คือ ประการแรก การสร้างการมีส่วนร่วมสาธารณะ เนื่องจากการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนมักถูกจำกัดไว้แค่การออกเสียงเลือกตั้ง ทำให้ประชาชนจำเป็นต้องใช้พื้นที่ของประชาสังคมในการเรียกร้องและจัดตั้งตนเองเพื่อเคลื่อนไปสู่สถานะความเป็นประชาธิปไตย ประการที่สอง การสร้างการเรียนรู้แนวทางประชาธิปไตย จากประสบการณ์ตรงผ่านการถกเถียงและการทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม ประการที่สาม การลดความเหลื่อมล้ำทางด้านชนชั้น ประการที่สี่ การปกป้องสิทธิของชนชั้นที่ด้อยโอกาส และประการที่ห้า เป็นกระบวนการต่อต้านแนวคิดอำนาจนำ ซึ่งชาวบ้านสามารถใช้การรวมตัวกันเพื่อต่อต้านการใช้อำนาจของรัฐในการเอารัดเอาเปรียบ และการบุกรุกที่อยู่ที่ทำกิน หรือการละเมิดสิทธิด้านอื่น ๆ

⁷ แนวคิดประชาสังคมโดยการนำของรัฐในการอธิบายของ Frolic เป็นการอธิบายประชาสังคมในบริบทของประเทศจีน ที่รัฐมีการควบคุมประชาสังคมโดยมีการเปิดพื้นที่อิสระในบางส่วนแต่ยังคงไว้ซึ่งความคุมอำนาจโดยรัฐ โดยมากเป็นการร่วมมือระหว่างประชาสังคมกับรัฐเพื่อประโยชน์ในด้านธุรกิจ แรงงาน และรัฐ

ประชาสังคมภายใต้การปกครองระบอบเผด็จการ อำนาจนิยม

แนวคิดภาคประชาสังคมมักได้รับการถกเถียงและนำเสนอในสภาวะสังคมที่มีความเป็นประชาธิปไตย แต่ในปัจจุบันสังคมไทยประสบปัญหาการถดถอยของระบอบประชาธิปไตย ด้วยการยึดอำนาจโดยทหารอยู่บ่อยครั้ง ทำให้สังคมไทยอยู่ในการควบคุมของภาครัฐที่ขาดความเป็นธรรม ซึ่ง O' Donnell และ Schmitter (อ้างใน Perinova, 2002, p. 6) ได้อธิบายไว้ว่า ภาคประชาสังคมภายใต้ระบอบอำนาจนิยมมักพบเจออุปสรรคและความยากลำบากในการเคลื่อนไหว เนื่องจากรัฐบาลอำนาจนิยมมักมีความพยายามในการทำลายกลุ่มอิสระและพยายามแทนที่ด้วยกลุ่มที่ถูกจัดตั้งโดยรัฐที่อยู่ภายใต้การควบคุมและมีการวางจุดหมายไว้แล้ว นอกจากนี้ รัฐอำนาจนิยมยังจำกัดพื้นที่สาธารณะโดยอาจปล่อยให้มีความเห็นของผู้ไม่ต่างและนักการเมืองหัวแข็งในบางส่วนในพื้นที่สื่อที่ถูกควบคุมโดยรัฐซึ่งได้รับการ “เพิกเฉยอย่างระมัดระวัง”

ในทุกๆ ครั้งหลังจากเกิดการรัฐประหาร ภาคประชาสังคมบางส่วนได้พยายามแสดงท่าทีต่อต้านด้วยการประท้วง ชุมนุม เดินขบวน หรือแสดงสัญลักษณ์การไม่ยอมรับระบอบอำนาจนิยม (สำนักข่าวอิศรา. 24 พฤษภาคม 2557) แต่มักจะถูกปราบปรามด้วยความรุนแรง จนบางครั้งถึงแก่ชีวิต รวมทั้งกรณีการบังคับสูญหาย การขึ้นสู่อำนาจการปกครองของระบอบเผด็จการอำนาจนิยมด้วยรัฐบาลทหาร มีการยกเลิกการใช้รัฐธรรมนูญ และตั้งกฎหมายพิเศษขึ้นมาแทนที่ซึ่งส่งผลกระทบต่อประชาชนทั้งทางตรงและทางอ้อม ในสภาวะทางการเมืองลักษณะนี้ การรวมตัวของภาคประชาสังคมมักเป็นการเรียกร้องสิทธิพลเมืองหรือสิทธิเพื่อการเข้าถึงสิทธิ ถือเป็น การเรียกร้องสิทธิมนุษยชนที่เป็นพื้นฐานที่สุดเพื่อให้ประชาชนได้เข้าถึงสิทธิในด้านอื่นๆ ซึ่งเป็นการเรียกร้องของภาคประชา

สังคมที่เกิดขึ้นในประเทศที่กำลังพัฒนา หรือประเทศที่กำลังอยู่ระหว่างการเปลี่ยนผ่านไปสู่ระบอบประชาธิปไตย ดังที่ Harvey (อ้างใน Somchai, 2006, p. 14) ได้ให้ความเห็นว่า เป็นการเรียกร้องที่มีได้พุ่งเป้าไปที่การต่อต้านบุคคลใดบุคคลหนึ่ง แต่เป็นการเรียกร้องการแก้ไขระบบทางการเมืองและเรียกร้องให้รัฐเคารพในสิทธิของประชาชน ซึ่งข้อเรียกร้องต่าง ๆ นั้น อาจไม่ใช่ข้อเรียกร้องการเปลี่ยนแปลงระบบการเมืองอย่างสุดโต่งเหมือนดังเช่นการโค่นล้มการปกครอง แต่การเรียกร้องสิทธิในการเข้าถึงสิทธิเหล่านี้ จะนำไปสู่การปฏิรูปและการขยายตัวไปสู่การเรียกร้องด้านประชาธิปไตย

จากการศึกษาภาคประชาสังคมภายใต้ระบอบการปกครองแบบอำนาจนิยมในประเทศจีน เวียดนาม และพม่า ได้แสดงให้เห็นว่า การแบ่งขั้วทางภาคประชาสังคม หรือที่เรียกว่าประชาสังคม 2 ระบบ (dual civil societies ตามแนวคิดของ Frolic (อ้างใน Perinova, 2002 , p. 23) ได้มีกลุ่มภาคประชาสังคมสองแบบ คือ กลุ่มที่มีการนำโดยภาครัฐ และกลุ่มที่มีการจัดตั้งเองอย่างอิสระโดยประชาชน ถึงแม้ว่าสองกลุ่มนี้ดูเหมือนจะมีแนวคิดที่ขัดแย้งกัน แต่ในความเป็นจริง ทั้งสองกลุ่มอาจมีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกัน และมีความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนกับรัฐบาลอำนาจนิยม เนื่องจากฝ่ายรัฐก็มีการต่อรองกับกลุ่มทุนนิยม และมีการพยายามสร้างกลุ่มประชาสังคมเพื่อสร้างภาพต่อประชาคมนานาชาติ และใช้ประชาสังคมกลุ่มนี้เป็นเครื่องมือในการสร้างความชอบธรรมให้ตนเอง ในอีกด้านหนึ่ง กลุ่มประชาสังคมที่มาจากการรวมตัวของประชาชนเพื่อต่อต้านระบอบอำนาจนิยมและเรียกร้องการปกครองระบอบประชาธิปไตยจะกระทำอย่างท้าทายและเปิดเผย แต่ทั้งนี้ทั้งนั้น ประชาสังคมในสองกลุ่มหลักนี้ก็ยังถือว่ามีความน้อยกว่ากลุ่มประชาสังคมที่มีความสนใจและการเรียกร้องในเรื่องเศรษฐกิจและสังคม (อ้างแล้ว, p. 27)

ตั้งแต่ประเทศไทยอยู่ภายใต้การปกครองของรัฐบาลทหาร ภาคประชาสังคมยิ่งจำเป็นต้องมีการรวมตัวอย่างเข้มข้น ด้วยการใช้นวัตกรรมและวิธีการเรียกร้องและเคลื่อนไหวที่ต่างออกไปจากเดิม เช่น มีการใช้การต่อต้านในเชิงสัญลักษณ์ การใช้พื้นที่สื่อออนไลน์ในการเผยแพร่ข้อมูล เนื่องจากการปกครองระบอบเผด็จการมักมีกระบวนการต่างๆ ในการควบคุมอำนาจ สร้างความกลัวให้กับประชาชน ปิดกั้นสิทธิเสรีภาพของประชาชน รวมไปถึงพื้นที่ของประชาสังคม และการมีส่วนร่วมในกิจกรรมของรัฐโดยประชาชน และสิทธิพลเมือง โดยลดทอนอำนาจของประชาชนเป็นเพียงผู้ใต้บังคับบัญชา และมีหน้าที่เพียงคอยรับคำสั่งจากภาครัฐโดยไม่สามารถมีพื้นที่ในการวิพากษ์วิจารณ์หรือละเมิดคำสั่งของรัฐ

ในช่วงวิกฤติทางการเมืองของไทยในระยะ 10 ปีที่ผ่านมา กลุ่มภาคประชาสังคมต่างๆ ได้เรียนรู้การรับมือกับอำนาจที่ไม่ชอบธรรม และได้พยายามปรับเปลี่ยนวิธีการในการเคลื่อนไหว ทั้งการรวมตัวเป็นภาคีเพื่อสร้างพลังให้การแสดงจุดยืนเพื่อแสดงความไม่เห็นด้วยกับการดำเนินงานหรือการตัดสินใจของรัฐและเสนอข้อเรียกร้องและข้อเสนอแนะต่างๆ โดยมีการเผยแพร่ข้อมูลและแนวคิดที่มีได้ถูกนำเสนอในหน้าสื่อกระแสหลัก แต่ผ่านพื้นที่สังคมออนไลน์ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ยังไม่ถูกควบคุมอย่างเบ็ดเสร็จโดยรัฐ ถึงแม้ว่ารัฐมีความพยายามในการจำกัดสิทธิเสรีภาพในโลกออนไลน์ โดยการประกาศใช้ พ.ร.บ. คอมพิวเตอร์ แต่ก็ยังมีได้มีแผนปฏิบัติที่เป็นบรรทัดฐาน ทำให้ภาคประชาสังคมที่เกิดขึ้นมาใหม่ยังสามารถใช้ความคิดสร้างสรรค์ ความสามารถในการเข้าถึงและเชื่อมต่อกับแหล่งข้อมูลจากทั่วโลก และใช้ประโยชน์ของโลกไร้พรมแดนนี้ในการสร้างเครือข่ายความร่วมมือในการเคลื่อนไหวเรียกร้องทางการเมือง และเผยแพร่ข้อมูลข้อเท็จจริงไปสู่สังคมในวงกว้าง นอกจากนี้ยังได้มีการก่อตัวของกลุ่มประชาสังคมหน้าใหม่ ที่ต้องการแสดงความไม่เห็นด้วยกับการละเมิดสิทธิมนุษยชนในด้านต่างๆ ของรัฐด้วยท่าทีการไม่ยอมรับอำนาจเผด็จการและการใช้อำนาจของรัฐบาล

ทหารผ่านกฎหมายอันไม่ชอบธรรม เช่น การรวมตัวของกลุ่มเยาวชนนักศึกษาในจังหวัดต่าง ๆ เป็นต้น กลุ่มพลเมืองโต้กลับ กลุ่มประชาธิปไตยใหม่ รวมทั้งกลุ่มองค์กรที่มีการจัดตั้งขึ้นเฉพาะกิจหลังจากมีการละเมิดสิทธิมนุษยชนโดยรัฐบาลทหาร หรือจากการใช้กำลังการปราบปรามการสลายการชุมนุมของทหาร เช่น ศูนย์ทนายความเพื่อสิทธิมนุษยชน⁸ และศูนย์ข้อมูลกฎหมายและคดีเสรีภาพ⁹ เพื่อทำหน้าที่ปกป้องสิทธิของประชาชนที่ตกเป็นเหยื่อของการคุกคามโดยรัฐบาลช่วยเหลือด้านกระบวนการยุติธรรม รวมทั้งการรวบรวมและบันทึกข้อมูลการละเมิดสิทธิมนุษยชนโดยรัฐในรูปแบบต่างๆ

โอกาสและข้อท้าทายของการเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคมในยุคสมัยใหม่

ในยุคปัจจุบันเป็นสมัยของโลกดิจิทัลที่ข้อมูลข่าวสารสามารถแพร่กระจายได้อย่างรวดเร็ว ประชาชนและเยาวชนจำนวนมากใช้โลกสังคมออนไลน์ในการเผยแพร่ข้อมูลและเข้าถึงข้อมูลที่ได้มีการรายงานในพื้นที่สื่อกระแสหลัก และมีการเชื่อมต่อปฏิสัมพันธ์ของปัจเจกที่ไร้ขอบเขตและพรมแดนทำให้ภาค

⁸ ศูนย์ทนายความเพื่อสิทธิมนุษยชน ดำเนินงานในเรื่องการให้คำแนะนำต่อประชาชนติดตามสถานการณ์ในกรณีการเรียกให้บุคคลไปรายงานตัวหรือการกักตัวบุคคลหลังจากที่มีการปกครองโดยรัฐบาลทหาร ปี พ.ศ. 2557 ดูเพิ่มเติมใน http://www.tlhr2014.com/th/?page_id=174.

⁹ ศูนย์ข้อมูลกฎหมายคดีเสรีภาพ โครงการอินเทอร์เน็ตเพื่อกฎหมายประชาชน (iLaw) ก่อตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2552 เป็นองค์กรพัฒนาเอกชนด้านสิทธิมนุษยชน ทำงานในด้านการรณรงค์ สร้างความตระหนักและติดตามประเด็นเกี่ยวกับเสรีภาพในการแสดงออก สิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง มีการวิจัย การรวบรวมข้อมูล การจับกุมประชาชน และการพิจารณาคดีทางอาญาภายใต้กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับเสรีภาพการแสดงออก การควบคุมตัวบุคคลอันเนื่องมาจากเหตุผลทางการเมือง เป็นต้น ดูเพิ่มเติมใน <https://ilaw.or.th/about>.

ประชาสังคมในโลกออนไลน์มีการรวมตัวเพื่อเรียกร้องหรือทำหน้าที่บางอย่างที่รัฐบกพร่องหรือต้องการปิดบังได้อย่างมีประสิทธิภาพ บวกกับพลวัตของวิถีชีวิตของคนในยุคปัจจุบันได้มีการเปลี่ยนแปลงไปสู่ระบบทุนนิยมมากขึ้น มีการใช้เวลาในหน้าสื่อออนไลน์ผ่านการใช้อินเทอร์เน็ตทางโทรศัพท์ ได้ส่งผลให้กลุ่มประชาสังคมและองค์กรภาคประชาสังคมบางส่วนมีการปรับท่าทีและยุทธศาสตร์ในการเคลื่อนไหว จากการใช้กลุ่มมวลชนชาวบ้านจำนวนมากในการเดินขบวนประท้วงมาเป็นการเคลื่อนไหวทางข้อมูลและการปลุกกระดมเกิดการมีส่วนร่วมในโลกสังคมออนไลน์ ทั้งในการเผยแพร่ข้อมูล ข้อเท็จจริง การเก็บรวบรวมข้อมูลการละเมิดสิทธิมนุษยชน การประณามการกระทำที่ไม่เป็นธรรมของภาครัฐ การเรียกร้องการเปลี่ยนแปลงทางด้านนโยบายและกฎหมาย ทั้งในระดับภายในประเทศ และการเชื่อมต่อกับเครือข่ายภาคประชาสังคมในระดับภูมิภาคและสากล

ข้อดีของการก่อตัวของกลุ่มเคลื่อนไหวทางสังคมในโลกออนไลน์ คือ เป็นพื้นที่โลกไร้พรมแดน ที่รัฐยังไม่สามารถควบคุมได้อย่างเบ็ดเสร็จ ทำให้ประชาชนสามารถเผยแพร่ข้อมูลได้อย่างอิสระและรวดเร็ว แต่ในทางตรงกันข้าม ก็ยังมีข้อถกเถียงว่าการเคลื่อนไหวของประชาสังคมในโลกออนไลน์จะสามารถนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างได้หรือไม่ หรือการที่ประชาชนมีการเคลื่อนไหวทางสังคมและการเมืองในโลกออนไลน์ อาจทำให้ประชาชนตกหลุมพรางของระบบทุนนิยม ที่คิดว่าตนเองได้สร้างการเปลี่ยนแปลงโดยการรับทราบข่าวสารติดตามข้อมูล แสดงความคิดเห็น แต่การเคลื่อนไหวเหล่านี้ยังคงถูกทิ้งให้อยู่ในโลกเสมือนจริงที่ไม่ได้นำมาสู่การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและนโยบายของประเทศที่แท้จริง ทั้งนี้การเผยแพร่ข้อมูลในโลกออนไลน์นั้น มักมีการให้ข้อมูลด้านเดียวเกี่ยวกับภารกิจและความรับผิดชอบของรัฐ หรือแม้กระทั่งมีการสร้างกระแสข้อมูลทางการเมืองที่มีการบิดเบือนเนื้อหาต่างๆ เพื่อให้สังคมเกิดความสับสน ดังนั้น ภาคประชาสังคมอาจต้องดำเนินการอย่างเร่งด่วนในการรวมตัว สร้างภาคี

และการร่วมมือ เพื่อสร้างพลังและประสิทธิภาพในการทำงานให้เท่าทันและทัดเทียมกับภาครัฐ รวมทั้งใช้กระบวนการประชาธิปไตยให้มีประสิทธิภาพมากที่สุด เพื่อให้เป็นพื้นที่เรียนรู้และพัฒนาสังคม เป็นกลุ่มพลังประชาชนที่สามารถมีบทบาทในการทำหน้าที่ชัดเจนส่วนที่รัฐบกพร่อง เพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมทางสังคมอย่างแท้จริง ทั้งนี้ภาคประชาชนสามารถมีท่าทีเป็นมิตรในบางส่วน เนื่องจากการติดต่อประสานงานกับภาครัฐ เนื่องจากภาคประชาสังคมก็ยังคงมีการปฏิสัมพันธ์กับรัฐ เช่น การเรียกร้องความเป็นธรรม การเสนอแนะนโยบาย หรือแม้กระทั่งการเรียกร้องให้รัฐปกป้องคุ้มครองและเคารพสิทธิของประชาชน ซึ่งการรักษาความสัมพันธ์แบบมีระยะห่าง แต่มีได้มีท่าทีเป็นปฏิปักษ์อย่างชัดเจน อาจช่วยลดการกดดันและการปราบปรามจากรัฐ และเพิ่มพื้นที่เสรีภาพในการแสดงออกมากขึ้น นอกจากนี้ การนำบทเรียนของบทบาทภาคประชาสังคมของต่างประเทศที่มีลักษณะสังคมและการปกครองที่คล้ายกันมาเป็นประโยชน์ในการเรียนรู้และรับมือของประชาสังคมและประชาชนทั่วไปในระดับต่างๆ ได้เรียนรู้และเห็นข้อดี ข้อเสีย การเปรียบเทียบ จะสามารถช่วยให้ภาคประชาสังคมสามารถจัดการทักษะการสื่อสารเพื่อต่อยอดไปเป็นการเสวนาเพื่อการรับฟังในประเด็นต่างๆ

กระนั้นภายใต้รัฐที่ปกครองด้วยระบอบเผด็จการอำนาจนิยมหรือภายใต้รัฐบาลทหารอย่างประเทศไทยในปัจจุบัน ภาคประชาสังคมก็ต้องเผชิญกับข้อท้าทายในมิติต่างๆ ซึ่งนอกจากข้อท้าทายอันเนื่องมาจากการจำกัดสิทธิเสรีภาพของประชาชนแล้ว สถานะการแบ่งขั้วทางการเมืองของไทยเป็นท้าทายที่สำคัญต่อภาคประชาสังคมไทย เพราะได้สร้างการแบ่งขั้วอย่างชัดเจนของภาคประชาสังคมเช่นกัน โดยในฟากหนึ่งที่อยู่ด้านการยึดอำนาจของทหาร กลุ่มภาคประชาสังคมที่มีอยู่เดิมได้รวมตัวกันเป็นเครือข่ายและภาคีในการเคลื่อนไหว รวมทั้งมีการเกิดใหม่ของกลุ่มประชาสังคมที่ประกอบไปด้วยเยาวชน

นักวิชาการ ศิลปิน นักเขียนและประชาชนทั่วไปที่มีความเชื่อในการปกครองระบอบประชาธิปไตย¹⁰ แต่ในอีกฟากหนึ่ง ก็ยังมีภาคประชาสังคมที่สนับสนุนฝ่ายอำนาจนิยม ที่ใช้เหตุผลว่าการเลือกตั้งเป็นการนำนักการเมืองทุจริตเข้ามาบริหารประเทศ และสร้างวาทกรรมที่ว่าคนไทยยังไม่พร้อมกับการปกครองในระบอบประชาธิปไตย และเรียกร้องการมีผู้นำที่ได้รับการแต่งตั้ง หรือการสรรหาคนดีเข้ามาปกครองประเทศ¹¹ ทำให้ประชาสังคมในฟากนี้กลายเป็นเครื่องมือในการหาผลประโยชน์ของผู้มีอำนาจ

การยอมรับระบอบเผด็จการอำนาจนิยมในไทยนี้ ถือเป็นปรากฏการณ์ที่พิเศษ ซึ่งสร้างความประหลาดใจให้กับนานาชาติประเทศ ซึ่ง ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ (2556, น. 103-110) ได้อธิบายไว้ว่า ในสังคมไทยตั้งแต่อดีต ได้มีการสร้างคุณค่าการยอมรับในอำนาจอันชอบธรรมและบุญบารมีของผู้นำ ซึ่งสังคมไทยได้ยอมรับการมีผู้นำคนเดียวหรือกลุ่มเดียว และหากสังคมมีปัญหาความขัดแย้งก็มักจะรอให้มีผู้นำเข้ามาไกล่เกลี่ย ซึ่งการแก้ไขปัญหานี้มิได้เกิดจากการหารือร่วมกัน หรือการถกเถียงของคู่ขัดแย้ง และประชาชนมิได้มีบทบาทในการเรียกร้องการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างหรือนโยบายของรัฐ

¹⁰ ดูเพิ่มเติมใน จันจิรา สมบัติพูนศิริ, ประชาไท, บทความแปล: นักเคลื่อนไหวสันติวิธีและการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยในประเทศไทย, 15 ธันวาคม 2015, <http://prachatai.com/journal/2015/12/62967>.

¹¹ ดูเพิ่มเติมใน ฐิติกร สังข์แก้ว และ ดร.อรุณสิทธิ์ พานแก้ว, ปฏิรูปก่อนเลือกตั้ง, สถาบันพระปกเกล้า, ไม่ระบุวันที่, <http://wiki.kpi.ac.th/index.php?title=%E0%B8%9B%E0%B8%8F%E0%B8%B4%E0%B8%A3%E0%B8%B9%E0%B8%9B%E0%B8%81%E0%B9%88%E0%B8%AD%E0%B8%99%E0%B9%80%E0%B8%A5%E0%B8%B7%E0%B8%AD%E0%B8%81%E0%B8%95%E0%B8%B1%E0%B9%89%E0%B8%87>.

ในสถานการณ์ที่มีการจำกัดสิทธิเสรีภาพและการแบ่งขั้วทางการเมือง เช่นนี้ ภาคประชาสังคมยิ่งควรมีบทบาทในการสร้างวัฒนธรรมประชาธิปไตย โดยการใช้พื้นที่ของประชาสังคมและยุทธศาสตร์ที่เท่าทันระบอบอำนาจนิยมเพื่อปกป้องประชาชนจากการถูกละเมิดสิทธิมนุษยชนโดยรัฐ การเป็นแหล่งข้อมูล หรือพื้นที่การเรียนรู้เสริมสร้างศักยภาพให้กับประชาชนในการมีส่วนร่วมในการทำความเข้าใจสังคมการเมืองที่เปลี่ยนไป รวมทั้งบทบาทหน้าที่ของพลเมืองในการเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคม ภายใต้สถานการณ์นี้ถือเป็นความท้าทาย และจะต้องเผชิญอุปสรรคต่างๆ ทั้งจากรัฐและจากกลุ่มประชาชนที่เห็นต่าง ดังนั้นภาคประชาสังคมจะต้องปรับตัวเพื่อให้เท่าทันสถานการณ์และวิธีการใช้อำนาจของภาครัฐและสร้างความร่วมมือจากภาคประชาสังคมในวงกว้างในระดับภูมิภาคหรือระดับสากล เพื่อสร้างแรงกดดันหรือการให้เครือข่ายสามารถเป็นกระบอกเสียงในการเรียกร้องการปกป้องและคุ้มครองสิทธิมนุษยชนให้ในกรณีที่ภายใต้ประชาสังคมภายในไทยไม่สามารถหยิบยกประเด็นบางอย่างที่มีความเปราะบางมากถกเถียงภายในประเทศได้

ทั้งนี้ทั้งนั้นข้อท้าทายอีกอย่างหนึ่งที่เกี่ยวข้องเป็นเรื่องสำคัญของสังคมที่แบ่งขั้วทางการเมืองคือ การฝึกความอดทนอดกลั้นของประชาชนในการรับฟังความคิดเห็นที่แตกต่าง เพื่อสร้างพื้นที่ในการถกเถียงและสร้างวัฒนธรรมประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม ที่ประชาชนควรมีบทบาทในการแก้ไขปัญหาจากระดับล่าง มิใช่รอการไกล่เกลี่ยเจรจาจากชนชั้นนำหรือแกนนำในการเคลื่อนไหว ซึ่งถือเป็นแนวปฏิบัติที่องค์กรภาคประชาสังคมก็นำมาใช้จนเป็นวัฒนธรรมการใช้อำนาจนำในการเคลื่อนไหวทางสังคม และไม่ได้ใช้กระบวนการประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมที่แท้จริงมาใช้กับสมาชิกของกระบวนการเคลื่อนไหว เนื่องจากกระบวนการประชาธิปไตยที่แท้จริงเป็นกระบวนการที่ใช้เวลาในการเรียนรู้ การทดลอง การรับฟังความคิดเห็นที่แตกต่าง และการหาข้อสรุปที่เป็น

ที่ยอมรับสำหรับทุกฝ่าย ซึ่งผู้ปฏิบัติงานในองค์กรภาคประชาสังคมก็ไม่สามารถที่จะใช้เวลาในการสร้างเสริมศักยภาพให้กับชาวบ้านได้อย่างแท้จริง ทำให้หลายทศวรรษที่ผ่านมา การเคลื่อนไหวภาคประชาสังคมมักเป็นการเรียกร้องโดยการใช้คนจำนวนมากในการประท้วง ชุมนุม เพื่อสร้างแรงกดดัน แต่ข้อมูลในเชิงนโยบายหรือรายละเอียดสำคัญมักถูกถกเถียงและเสนอภายในกลุ่มแกนนำเท่านั้น ด้วยเหตุนี้จึงส่งผลให้การเรียกร้องของภาคประชาสังคมในปัจจุบันขาดพลังของการมีส่วนร่วมในระดับปัจเจก และประชาชนมักเรียกร้องการมีผู้นำในการเคลื่อนไหวโดยไม่ได้เห็นคุณค่า บทบาท และสิทธิของตนเอง ซึ่งการมีพื้นที่สังคมออนไลน์นี้อาจเพิ่มพื้นที่ในการแสดงความคิดเห็นที่แตกต่างและการถกเถียงกันในสาธารณะได้ และทุกฝ่ายจะต้องเห็นพ้องในการใช้เวลาในการปรับเปลี่ยนทัศนคติในการยอมรับความคิดเห็นซึ่งกันและกัน โดยไม่ใช่กระบวนการลงโทษทางสังคมมาใช้ในโลกออนไลน์

บทสรุป

จากการนำเสนอในงานเขียนชิ้นนี้ได้แสดงให้เห็นว่า ที่ผ่านมากภาคประชาสังคมเป็นกลุ่มทางสังคมที่มีบทบาทอย่างมากในการนำพาสังคมไปสู่การเรียกร้องและปกป้องสิทธิมนุษยชนในส่วนที่รัฐเพิกเฉย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงเวลาที่ประชาชนไม่สามารถเข้าถึงสิทธิพลเมืองและสิทธิอื่นๆ ซึ่งภายใต้ข้อจำกัดของการเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคมภายใต้รัฐบาลเผด็จการอำนาจนิยม ที่ประชาชนและภาคประชาสังคมมีความเสี่ยงในการถูกข่มขู่คุกคามและการถูกละเมิดสิทธิมนุษยชนนั้น ภาคประชาสังคมจะต้องเร่งสร้างความเข้าใจและเปิดเผยข้อมูลต่อสาธารณะ โดยเฉพาะในส่วนที่ยังมิได้รับรู้สถานการณ์การถูกลิดรอนสิทธิเสรีภาพและผลกระทบจากการควบคุมอำนาจของกลุ่มเผด็จการ ซึ่งการนำเสนอข้อมูลเพื่อ

ให้ประชาชนและสาธารณะรับทราบในวงกว้างรวมทั้งการสร้างฐานการสนับสนุนจากเครือข่ายภาคประชาสังคมทั้งจากภายในและภายนอกประเทศ อาจช่วยให้เกิดการรวมตัวและเรียกร้องการปกครองและกฎหมายที่เป็นธรรม ซึ่งนำมาสู่การแก้ไขปัญหาด้านสิทธิมนุษยชน และการบริหารประเทศโดยผู้นำที่มาจาก การเลือกตั้งโดยประชาชนอย่างแท้จริง

นอกจากนี้ ภาคประชาสังคมควรใช้โอกาสของวิกฤติทางการเมือง ให้เป็นพื้นที่การเรียนรู้ทางด้านการเมืองและประชาธิปไตยสำหรับประชาชน เพราะประชาสังคมสามารถสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนทั่วไปโดยใช้รูปแบบการดำเนินการแบบประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม แทนที่การปกครองด้วยอำนาจของรัฐ เพื่อให้ประชาชนเห็นความแตกต่างของบทบาทของตนเองในพื้นที่การปกครองรูปแบบที่ต่างกัน จากเดิมที่องค์กรภาคประชาสังคมมักใช้บทบาทนำในการเคลื่อนไหวร่วมกับกลุ่มประชาชน ดังนั้นควรมีการปรับเปลี่ยนการดำเนินการให้เป็นไปแบบมีส่วนร่วมและให้ประชาชนได้รับรู้ข้อมูลโดยไม่มี การปิดกั้น ซึ่งหากประชาชนได้ทราบข้อมูลและความสามารถของตนเองในการมีส่วนร่วมทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมอย่างเต็มที่และเท่าเทียม ประชาชนจะสามารถใช้กระบวนการพูดคุยแลกเปลี่ยน และปรับแนวคิดให้สังคมไทยกลับมา ยอมรับการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอีกครั้ง

บรรณานุกรม

จันจิรา สมบัติพูนศิริ. (15 ธันวาคม 2015 ประเทศไทย). *นักเคลื่อนไหวสันติวิธีและการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยในประเทศไทย*. สืบค้นได้ที่ <http://prachatai.com/journal/2015/12/62967>.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2529). *แนวคิดการพัฒนาแบบพึ่งตนเอง บ้านกับเมือง*. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.

ฐิติกร สังข์แก้ว และ ดร.อรรถสิทธิ์ พานแก้ว. (ไม่ระบุวันที่). *ปฏิรูปก่อนเลือกตั้ง*. สถาบันประปวกเกล้า. สืบค้นได้ที่ <http://wiki.kpi.ac.th/index.php?title=%E0%B8%9B%E0%B8%8F%E0%B8%B4%E0%B%A3%E0%B8%B9%E0%B8%9B%E0%B8%81%E0%B9%88%E0%8%AD%E0%B8%99%E0%B9%80%E0%B8%A5%E0%B8%B7%E0%B8%AD%E0%B8%81%E0%B8%95%E0%B8%B1%E0%B9%89%E0%B8%87>.

ประเทศไทย. (13 พฤศจิกายน 2558). *คุยกับสมชัย ภัทรชนานันท์: เข้าใจ 'อีสาน' จากประวัติศาสตร์กบฏผีบุญถึงเสื้อแดง*. สืบค้นได้ที่ <http://prachatai.com/journal/2015/11/62419>

ประภาส ปิ่นตบแต่ง. (ม.ป.ป.). *การเมืองภาคประชาชน ขบวนการประชาสังคมในสังคมไทยและบทบาทต่อสังคมการเมืองไทย*. สืบค้นได้ที่ <http://tu101.org/wp-content/uploads/2016/02/2-01.pdf>.

พลเดช ปิ่นประทีป. (30 สิงหาคม 2559). *การเคลื่อนไหวของประชาสังคมในโลกตะวันตก*. สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา. สืบค้นได้ที่ <http://www.ldi.or.th/home/2016/08/30/การเคลื่อนไหวของประชาชน/>.

- ธีรยุทธ บุญมี. (2547). *ประชาสังคม*. กรุงเทพฯ: สายธาร.
- ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ. (2556). *กำเนิดและความเป็นมาของการปฏิวัติ*, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วิภาษา.
- ธร ปีติดีล. (ม.ป.ป.). *แนวคิดเรื่องชุมชนนิยมกับการสร้างเสริมเสรีภาพ. มูลนิธิสธารณสุขแห่งชาติ*. สืบค้นได้ที่ [http://v-reform.org/wp-content/uploads/2014/06/แนวคิดเรื่องชุมชนนิยมกับการสร้างเสริมเสรีภาพ. pdf](http://v-reform.org/wp-content/uploads/2014/06/แนวคิดเรื่องชุมชนนิยมกับการสร้างเสริมเสรีภาพ.pdf)
- สำนักข่าวอิศรา. (24 พฤษภาคม 2557). *9 องค์กรภาคประชาชนออก 9 แถลงการณ์ฉบับต้านรัฐประหาร!*. สืบค้นได้ที่ http://www.isranews.org/isranews-article/item/29708-cou_2970817.html
- Baynes, K. (2002). “A Critical Theory Perspective on Civil Society and the State” in Nancy L. Rosenblum and Robert C. Post (eds) *Civil Society and Government*, Princeton University Press.
- Kymlicka, W. (2002). “Civil Society and Government: A Liberal-Egalitarian Perspective” in Nancy L. Rosenblum and Robert C. Post (eds) *Civil Society and Government*, Princeton University Press.
- Perinova, M. (n.d.). *Civil Society in Authoritarian Regime - The Analysis of China, Burma and Vietnam*. Lund University. (Available at: <https://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=1330580&fileId=1330581>)

Post, R. and Rosenblum, N. (2002). “Introduction” in Nancy L. Rosenblum and Robert C. Post (eds) *Civil Society and Government*, Princeton University Press.

Rosenblum, N. (2002). “Feminist Perspectives on Civil Society and Government” in Nancy L. Rosenblum and Robert C. Post (eds) *Civil Society and Government*, Princeton University Press.

Scalet, S. and Schmitz, D. (2002). “State, Civil Society, and Classical Liberalism” in Nancy L. Rosenblum and Robert C. Post (eds) *Civil Society and Government*, Princeton University Press.

Somchai Phatharathananunth. (2006). *Civil Society and Democratization - Social Movements in Northeast Thailand*. Denmark: NIAS Press.